

Brigitte Mral

Motståndets retorik

Om kvinnors argumentativa strategier

Brigitte Mral anknyter i denna artikel till en pågående diskussion om en förnyelse av den retoriska teorin genom en övergång från ett skenbart neutralt synsätt till en öppnare och mer flexibel teori som överskrider det som man med Bourdieu skulle kunna kalla för retorikens ”nödvändiga förnekande”, dvs utgränsningen av allt som inte ryms i det vita, manliga, västerländska mönstret för offentlig kommunikation.

I DISKUSSIONERNA KRING en ”regendering of rhetoric” som har förts i mer än tjugo år nu, är en grundläggande tes att ett (åter)-införande av kvinnors perspektiv och existens i retorikvetenskapen skulle kunna leda till en förnyelse eller i varje fall en nödvändig breddning av den retoriska teorin och praktiken.¹ För att föra detta i bevis har man, efter en första fas av att additivt introducera kvinnliga perspektiv och exempel i retoriktraditionen, börjat hävda att det finns olika slags retoriska traditioner, inte bara den dominerande klassiska som har varit normgivande i tusentals år. Man har börjat tala om ”alternative rhetorics”, utvecklade och traderade av marginaliserade grupper utanför den samhälleliga maktsfären: förutom kvinnor även olika etniska grupper, ungdomar, homosexuella, handikappade etc.² Här ska frågan belysas utifrån tanken att

retoriska strategier är styrda av talarens position i den samhälleliga och kulturella hierarkin, där dominansens retorik som oftast utövades av män, har framkallat specifika retoriska motståndsstrategier hos icke-dominanta grupper, som t.ex. kvinnor.

Det är idag knappast kontroversiellt att hävda att retorik ända tills alldeles nyligen varit männens konst och därmed tydligt könsbestämd. Den har varit maktens redskap för att driva maktens intressen och makten har varit männens sfär, i politiken, i juridiken och i religionen. Retorik har oftast bedrivits och lärts ut mer eller mindre som en kampsport där det gäller att vinna över motståndaren – med alla tillgängliga verbala och icke-verbala medel, inte bara med rationella argument. Detta kan sägas ha varit effektivt och ändamålsenligt i centralistiska och hierarkiskt styrda samhällen, med demokratiskt eller annat styrelseskick. Idag är situationen förändrad såtillvida att makten har decentraliserats och inte längre enbart är den vite

1 Se t.ex. Campbell (1973, 1989); Foss, Foss & Griffin (1998); Glenn (1997); Lunsford (1995)

2 Gray-Rosendale & Gruber 2001

västerländske mannens angelägenhet (om än fortfarande i hög grad). Men framför allt har det offentliga språket i högre grad demokratiserats så att nya röster har försökt tränga igenom det dominerande kommunikationsmönstret. Retoriken i dess traditionella form, både som analytiskt och praktiskt instrument, anses därmed av många som för begränsad för dagens verklighet som är mindre patriarkal än någon känd verklighet i historien.

Under århundradens gång har kvinnor, och andra grupper i underprivilegierade positioner, utvecklat sofistikerade strategier för att hävda sig på det patriarkala retoriska fältet. Empiriska undersökningar av enskilda kvinnliga retoriker finns numera i stor utsträckning, främst inom den amerikanska retorikforskningen. Intresset för detta forskningsområde växer dock även i Europa.³ För närvarande förs intensiva diskussioner om att könsmässigt omvärdera själva de aristoteliska grunderna för retorikvetenskapen. För att ta ett exempel har det sagts att inte minst den retoriska produktionsmodellen betyder olika saker för kvinnor och män. Ritchie & Ronald menar t.ex. att kvinnors *inventio* börjar någon annanstans än männens:

The act of invention for women, then, begins in a different place from Aristotle's conception of invention: women must first invent a way to speak in the context of being silenced and rendered invisible as persons⁴

Därmed blir också valet av *topoi* styrd av kvinnors utgångsposition. Och det är lätt att se att kvinnors etablerande av *ethos*, hanterandet av *logos* och *pathos* sker på betydligt annorlunda villkor och sätt än mäns val

av retoriska medel. Kvinnors annorlunda val av retoriska strategier har konstaterats mest i allmänna termer och utifrån enskilda empiriska exempel. Syntetiserande studier när det gäller genusaspekter på retorikens olika delar är däremot mera sällsynta. Föreliggande studie tar sin utgångspunkt i den retoriska teorins mest centrala del, argumentationen, för att belysa vad ett genus-tänkande kan tillföra den retoriska teorbildningen.

Att på allvar ta in den "andra" retoriken, eller den "andras" argumentationsformer, ses här som en väg ut ur den av formalismen präglade återvändsgränd där bl.a. delar av den logiska argumentationsteorin befinner sig. Att betrakta argumentation som en könsbestämd företeelse kan annars, utifrån ett logiskt/formaliserat argumentationstänkande, förefalla lika absurt som att säga att matematik har ett kön. En syllogism är en syllogism, oavsett vem som uttalar den – i varje fall så länge man nöjer sig med att analysera form. Som retoriker med rötterna i Aristoteles' filosofi bör man emellertid, som bekant, analysera ett retoriskt objekt som en helhet av form, innehåll och situation. Ingetdera har i realiteten någonsin varit könlöst.

En grundläggande insikt i den retoriska världen är att retoriken är situationsberoende. I tider då retoriska situationer var utpräglat manliga utvecklades principer för det offentliga ordet som fungerade för en manlig kommunikationskultur: tävlingsinriktad, agonistisk och formaliserad.⁵ En strategi för kvinnor var att anpassa sig till detta kommunikationsmönster. Och självklart kan kvinnor formulera lika effektiva och stridbara syllogismer, entymem eller epicheireme som män, om det behövs. Men oftast var det nödvändigt att stödja sin argumentation med betydligt mer än formella

3 Campbell (1989, 1993, 1994); Levin & Sullivan (1995); Wertheimer (1997), Sutherland & Sutcliffe (1999); Ritchie & Ronald (2001) Hansson (1993); Öhrberg (2001); Mral (1999)

4 Ritchie & Ronald (2001), s. xvii

5 Se t.ex. Ong (1991), s. 128ff; Billig (1996), s. 26ff

argument, först och främst med ett offensivt skapande av ett välfungerande ethos, vilket jag i denna studie ämnar visa utifrån några karakteristiska historiska exempel.

Eftersom både argumentationsteori och genusforskning är vetenskapliga fält med stora potentialer för missförstånd och kontroverser ska jag här inledningsvis kort markera de följande resonemangens teoretiska utgångspunkter i båda avseenden.

Traditionella aspekter på argumentation

Det är uppenbart att det finns en rad mer eller mindre formaliserade och delvis diametralt motsatta uppfattningar om vad argumentation är, om hur företeelsen ska definieras.⁶

Argumentationsteori är ett stort och mångskiftande fält och här ska bara en aspekt belysas, som dock har fundamental betydelse för genusfrågan nämligen det som jag skulle vilja kalla för argumentationsattityd, dvs hur man ser på argumentation som mänsklig aktivitet på en axel mellan polerna kamp å den ena sidan och samarbete å den andra.

I en nyare svensk handledning i logisk argumentationsanalys heter det att argumentationen

kan liknas vid en strid och det vimlar av metaforer som är lånade från slagfältet.

Man bombarderar varandra med argument, skjuter andras i sank, får mothugg, men finner dräpande svarsargument.⁷

Lingvisten van Eemeren försvarar en mera pragmatisk syn och ger följande definition:

argumentation is a rational activity that is aimed at defending a standpoint in such a

6 För en aktuell överblick på svenska se Sigrell (2001)

7 Björnsson, m.fl., (1994), s. 10

way that it becomes acceptable to a critic who takes a reasonable attitude /.../ Argumentation is a verbal, social, and rational activity aimed at convincing a reasonable critic of the acceptability of a standpoint by putting forward a constellation of one or more propositions to justify this standpoint⁸

Nyckelord i denna pragma-dialektiska syn på argumentation är "defending", "rational", "reasonable", "standpoint" and "proposition", dvs fasta positioner som ska försvaras. Det statiska i denna syn förtas något av kompletteringen att argumentation "also is seen as part of a developing communication and interaction process".⁹

En retoriskt inspirerad filosof som Michel Meyer, som är mera inriktad på retorik som en problematiserande verksamhet, talar om argumentation som "the negotiation of the distance between men with regards to a question or a problem". Och han utökar argumentationens medel till både ethos, logos och pathos, motsvarande *The Self*, *The Question* and *The Other*. Intressant nog för Meyer är en genusaspekt i denna relation. Talaren, symboliserad av ethos är en man: "his credibility is built upon his character, his honour, his "virtue", or, in other words, upon the confidence which we have placed in him". Lyssnaren däremot, representerad av pathos, är en hon: "to convince her, it is necessary to rouse and seduce her. Even rational arguments must rely upon the listener's passions to ensure suasion and to incite her support".¹⁰ Valet av pronomen kan vara en tillfällighet, men i så fall en symptomatisk sådan. Inte heller i den klassiska retoriska teorin var kvinnan med annat än som objekt för retorikens förförelse.

8 van Eemeren, Grootendorst, Snoek Henkemans (2002), s. xi

9 van Eemeren, Grootendorst, Snoek Henkemans (2002), s. xii

10 Meyer (1996), s. 335.

Och även i den klassiska retoriska synen framstår argumentation som en kamp eller tävling där man ska vinna över motståndaren. Däremot begränsar man sig i retorikens teori och praktik inte till argumentationens olika former och mer eller mindre abstrakta situationer utan tar även kontexten i beaktande, dvs såväl talaren, tillfället som publikens förutsättningar. Men den traditionella retorikens diskurs baseras fortfarande på en epistemologi som värdesätter logiskt tänkande, analys, argument, standpoints och rationalitet. Retorisk teori är normerande, föreskrivande och bedömande. van Eemeren et al. talar om "sound argumentation", i ett försök att analytiskt ringa in och i förlängningen åstadkomma en fungerande, rationell samhällelig kommunikation.

De olika vetenskapliga infallsvinklarna på argumentation har sammanfattats i tre kategorier: produkt, procedur och process. Argument som dialektisk procedur och mer eller mindre logisk produkt är objekt för de logiskt och normativt inriktade grenar av argumentationsanalysen dit jag även räknar en retoriskt inspirerad argumentationsteoretiker som Stephen Toulmin. Argument som process är fältet för retorisk analys, enligt Charles A. Willard:

Rhetorical scholars use "argument" to label a variety of process – including creative invention, public reason-giving and influence, symbolic enactment, and the joint creation of situations and identities.¹¹

Om vi går tillbaka till Aristoteles så ses den retoriska teorins grundidé som holistisk. Talsituationen bör bedömas som en helhet av talarens förutsättningar, budskapets innehåll och ramar, publikens predispositioner att kunna ta till sig budskapet och respondera på det. Med denna klassiskt breda syn som utgångspunkt är det inte

meningsfullt för en förståelse av den faktiskt pågående argumentationen att, som logiken gör, bryta ut ord och meningar ur ett analysobjekt. Det räcker inte heller med pragmatikernas syn på språket och argumentationen såsom kontextberoende och att föreskriva en "sund argumentation". Det förefaller inte heller tillfredsställande att se argumentationen och retoriken som situationsberoende i Bitzers snäva mening, där talarens predispositioner utelämnas.¹² Det logikerna och pragmatikerna inte tar i beaktande är talarens position i språkspelet, för att tala med Wittgenstein, hennes status i kommunikationssituationen samt talarens svar till publikens förväntningar på henne som persona. I den klassiska retorikens syn blir argument verkningsfulla och trovärdiga först om talaren har trovärdighet inför publiken eller motståndaren. Argumentation, som manifestation av mening, är endast en del av hela den retoriska situationen men den tar sin utgångspunkt i talarens ethos, och där skiljer sig kvinnors och mäns talar-situation i grunden.

I den retoriska argumentationsteorins tradition är ethos det centrala begreppet, eftersom det alltid har varit självklart att en talares ethos är avgörande för vårt ställningstagande i både rationella och icke-rationella frågor. Men för kvinnor är ethos något annat än för män. För att förstå skillnaden bör man lämna den snäva uppfattningen att ethos är något som endast etableras mellan talaren och publiken, i talarsituationen.¹³ Talarens trovärdighet är en synnerligen komplex kombination av rykte, samhälleliga förväntningar, omgivningens bild av talaren, dennes agerande – och slutligen den karaktär som hon tar på sig i talarsituationen. Jag skulle här för tydlighetens skull

12 Bitzer (1968); se även Vatz' (2000) kritik av Bitzer

13 Se t.ex. Johannesson (1998). För en problematisering av ethosbegreppet se t.ex. Baumlin & Baumlin (1994)

11 Willard (1996), s. 17

vilja tala om primärt respektive sekundärt ethos, dvs. den karaktär och trovärdighet som en person tillskrivs utanför och innan själva kommunikationssituationen, respektive den som hon manifesterar retoriskt.¹⁴ Jag menar alltså att det förra är överordnat det andra, talarens primära ethos, så att säga hennes förtroendekapital, är helt avgörande för det ethos som hon försöker etablera och som tilldelas henne i kommunikationssituationen. Primärt ethos är givetvis en föränderlig kategori när det gäller den enskilda individen. Man kan genom en förtroendegivande retorisk handling lyfta även ett ytterst svagt primärt ethos. I själva verket handlar talar prestationen ofta om att förbättra ett svagt primärt ethos. Man behöver bara tänka på maktthavares retoriska arbete med att försöka framstå som förtroendegivande, speciellt i krissituationer. Grundproblemet för kvinnliga talare ligger i att deras primära ethos på grund av traderade stereotyper och mönster av över- och underordning, generellt och principiellt är svagare och mera ifrågasatt, än männens. Om en kvinna vill bli hörd och accepterad som offentlig person krävs det även idag specifika förtroendeskapa strategier.

Grundtanken i denna studie är alltså att argumentation alltid är direkt beroende av talarens position, och då framför allt med avseende på om talaren har hög status eller låg status, befinner sig i en maktposition eller i beroendeställning. Jag skulle därför här också vilja föra in en kategori i argumentationsteorin som är nära besläktad med primärt ethos, nämligen *status*, dvs talarens position i den sociala och kulturella makthierarkin.¹⁵ Status är inget man har

utan något man tilldelas av samhället eller, när det gäller argumentation, av publiken eller motståndaren. Samtidigt är status något man kan öka eller minska beroende på hur man lyckas anpassa sig till mottagarens fördomar och förväntningar. Uppträder man som det traditionellt i vårt samhälle förväntas av t.ex. en präst, politiker, jurist eller professor, med pondus, röstvolym, eftertänksamhet och resning, kan man stärka en redan hög status och därmed argumentera offensivt. Kvinnor som från början har (haft) låg status har ofta varit tvungna att utveckla andra strategier för att kunna möta förväntningarna och bli hörda. Innan jag går vidare med konkreta exempel på argumentativa lågstatusstrategier, först några förtydligande kommentarer till genusteorier inom retorikforskningen.

Retorik, argumentation och genus

Om den klassiska argumentationsteorin, logikernas och retorikernas, är inriktad på det vinnande argumentet har det av genusforskare inom det retoriska fältet förts fram en rad invändningar och avvikande perspektiv som öppnar för helt nya utvecklingslinjer. Här finns inte plats för en mer detaljerad diskussion av den feministiska teoribildningen inom ämnet. Den även inom retorikvetenskapen livligt debatterade frågan om konstruktion av kön versus köns biologiska essens som utgångspunkt för en bestämning av manligt och kvinnligt, i det här fallet inom den retoriska praktiken, kommer att lämnas därhän tills vidare. Det som i detta sammanhang är intressant är hur en underprivilegerad grupp (som grupp och som individer) på kommunikativ väg skapar sig plats i det dominerande samhället. I

14 McCroskey talar om initialt, tilldelat och terminalt ethos, men utgår ifrån att ethos inte är något man "har" utan alltid är något som tilldelas "källan" av mottagaren, en ståndpunkt som jag ser som alltför ensidigt betonande mottagarens tolkningsföreträdare, se McCroskey (1993).

15 Statusbegreppet, som ursprungligen introducerades av Max Weber i sociologin som en relativ-

sering av klassbegreppet används, men utvecklas inte teoretiskt inom det retoriska fältet hos Johnstone (1981); Adelswärd (1999).

förlängningen kan detta ge nya svar på den mer principiella frågan om hur man framgångsrikt kan föra fram sin mening, dvs, utifrån en lågstatussituation bli hörd och förstådd i den dominerande offentligheten.

För att i möjligaste mån undvika missförstånd ska dock här inledningsvis några genusteoretiska utgångspunkter i relation till retoriken skisseras. Först och främst behöver i dagens inflammerade genusdiskussion poängteras att grundpremisen för mitt resonemang är det självklara faktum att vi fortfarande lever i ett patriarkalt samhälle, dvs ett samhälle där den officiella makten ligger hos män. Det innebär vare sig att detta bör betraktas som bra, evigt eller att kvinnor därmed ses som sämre varelser, men det är ett faktum som ger ramen för inte minst en bedömning av retorikens domäner och utformning, som även den genomsyras av ett patriarkalt tänkande. Foss m.fl. menar att "the patriarchal bias that characterizes rhetoric is not unlike pollution in that it is so omnipresent that we fail to notice it".¹⁶ Och de preciserar de patriarkala värderingarna ang. retorik på följande sätt:

Not only a particular category of rhetoric but a particular set of values characterizes patriarchy as well as the rhetorical theory produced within it. These values, which are compatible with an ideology of domination, include competition, hierarchy, elitism, the assignment of personal worth on the basis of possessions and position, domination, and exploitation.¹⁷

Dessa värderingar har som sagt konsekvenser för hela det retoriska fältet från triaden ethos-logos-pathos, det retoriska produktionsystemet till diskussionen kring retoriska situationer, konsekvenser som i första hand handlar om begränsningar. Jag skulle

inte vilja kalla denna "bias" för osynlig förorening, utan snarare för skyggglappar som på ett onödigt sätt snävar in synfältet.

Feministisk teori ifrågasätter självklart inte retorikens och argumentationens förnuftsideal, men väl dess våldsideal, dess agonistiska karaktär. Och förnuftsidealet ses som endast ett av flera, ett annat viktigt ideal är konsensus och argumentationens gemenskapsskapande funktion.¹⁸ Just konsensusmålet kommer ofta bort i den rationalistiska traditionen.

Inom den feministiska teorin har det länge påtalats att kvinnor värjer sig mot agonistisk, kampinriktad argumentation. Gearhart gick så långt att säga att det behövs en "womanization of rhetoric", en väg bort från den vålds användning som ligger i persuasiva handlingar.¹⁹ Den tyska lingvisten Senta Trömel-Plötz har varit inne på liknande tankegångar i sina studier av mäns verbala vålds användning mot kvinnor.²⁰

Här har vi alltså den mer eller mindre uttalat essentialistiska synen på problemet, där könen sägs ha mer eller mindre diametralt olika kommunikationspreferenser. Även om dessa studier har ett stort värde som visioner av ett mera jämställt kommunikationsläge, och i förlängningen samhälle, kan den essentialistiska synen på genus i retoriken också lätt leda in i en återvändsgränd. Att, som en del feminister gör, påstå att kvinnor principiellt och som kön inte är intresserade av kampinriktad argumentation är inte bara felaktig och lätt att motbevisa. Det är också en paradox eftersom feminismen i sig har blivit stark just genom en stark, konfliktinriktad argumentation mot patriarkala antaganden och former av tänkande. Kvinnorörelsens egen retorik är ett exempel på att en motståndets retorik

18 Se t.ex. resonemang om "invitational rhetoric" i Foss & Griffin (1995); Condit (1997); Downey (1997) samt Thomas (1991)

19 Gearhart (1979)

20 Trömel-Plötz (1987)

16 Foss, Griffin & Foss (1997), s. 129.

17 Foss, Griffin & Foss (1997), s. 128f.

mycket väl kan omfatta agonistiska drag.

Kvinnors argumentation har ofta varit en vanmaktens retorik och är det fortfarande, inte minst inom själva den moderna retorikforskningen. Karen och Sonja K. Foss beskrev 1989 dilemman som feministiska forskare upplevde inom kommunikationsvetenskapen, för att kunna uppnå synlighet och legitimitet för feministiska perspektiv: "Foss and Foss identified seven accommodations feminist scholars make to the dominant research paradigm in order to increase the chances of publication, including using nonfeminist methods, citing nongender literature as a theoretical base, and suggesting limitations of gender research".²¹ Michael Billig påpekade 1996 att retorikens återuppståndelse som vetenskap så långt har haft en tydlig maskulin prägel. Trots det postmoderna talet om "the celebration of otherness" är "den andra" de facto fortfarande exkluderad:

A revival of rhetoric is a revival of a masculine tradition, from which women historically have been excluded. Accordingly, the modes of speaking, developed within this tradition, might well be masculine modes (...) If so, a celebration of rhetorical argument would be, *de facto* a celebration of masculinity.²²

När man analyserar alternativa röster blir det mycket snart tydligt att dessa i långa stycken har utvecklat mera sofistikerade och varierade retoriska strategier än talare accepterade i den dominerande offentligheten. Eftersom kvinnornas röster har varit undertryckta så länge och hade så många barriärer att ta sig igenom har de ofta utvecklat mycket avancerade tekniker för att vara effektiva. Därmed vidgar studiet av kvinnliga talare retorikens teoretiska horisont. Det man inte minst kan se hos kvinnliga re-

toriker är en stor sensibilitet för publikens krav och förväntningar, vilket ofta ledde till en virtuos och, i ett historiskt perspektiv, stundom mycket underhållande lek med publikens fördomar.²³

Genusforskning inom retoriken bör inte begränsas till att lyfta upp kvinnor och kvinnliga synpunkter ur historien och addera dem till den traditionella retoriken. Det faktum att man vänder perspektivet från den dominerandes retorik till den dominerades retoriska strategier leder också till att retorikens genrebredd blir synlig. Mycket av genusforskningen inom retoriken har handlat om semi-offentliga kommunikationsformer som brev och salongssamtal. Det följande resonemanget kring argumentation fokuseras dock på den offentliga retoriken, den som utspelar sig framför kulisserna, och på frågan vilka implikationer den offentliga talarrollen har för män respektive för kvinnor. Viktigaste begreppet är som alltid *ethos*.

Kvinnors argumentativa strategier

Vad har då själva argumentationen med kön att göra? Som inledningsvis sagt är det knappast formen som kan könsbestämmas. Däremot skiljer sig själva situationen, den retoriska processen, talarens ställning och den därtill avpassade attityden till argumentation beroende på kön. En analys av kvinnors argumentation bör därmed inte begränsa sig till språkimmanta strategier. Logikens regler skiljer sig inte åt beroende på talarens kön, däremot är rollerna i språkspelen mycket olika fördelade. För att kunna förstå det specifika med kvinnors argument bör man ta hänsyn till det som ligger före och runt talet, det som är själva förutsättningen för att överhuvudtaget kunna yttra

21 Foss, Griffin & Foss (1997), s. 22

22 Billig (1996), s.23

23 Detta har jag utvecklat mera i Mral (1995, 1999)

sig med viss förhoppning om att bli hörd, kort sagt kvinnors status. Vad utmärker då lågstatusgruppers kommunikation mer generellt?

Mark P. Orbe har undersökt "nondominant" eller nertystade (muted) gruppers kommunikativa strategier för att kunna coexistera bredvid, mot eller inom de dominerande grupperna. Han använder inte begreppet status, men hans insikter har hög relevans även i detta sammanhang. Orbe kommer fram till ett komplicerat mönster av kommunikationsstrategier som praktiskt taget genomgående har ett drag av (själv)begränsning, av osjälvständighet och defensivitet. Orbe sätter kvinnor jämsides med afro-amerikaner, homosexuella, handikappade, gamla och barn.²⁴ Jag menar dock att även om kvinnors strategier sannolikt har mycket gemensamt med andra nertystade eller lågstatusgruppers kommunikativa val är de ändå speciella, eftersom kvinnors ställning är speciell. Dels är de i underläge även inom alla andra "muted groups". I alla könsblandade grupper har männen ett strukturellt övertag. Dels har de, genom att vara den med råge största "muted group", enbart genom sitt numerära övertag samt sin svårkontrollerbara funktion i reproduktionsprocessen alltid utgjort ett latent hot mot männens makt. Detta har ofta genererat ett massivt motstånd mot att ge dem tillträde till maktsfären. Man behöver bara tänka på kyrkans ansträngningar att utesluta kvinnor från prästämbetet, eller på det i många länder långa och intensiva motarbetande av kvinnligt rösträtt, eller för den delen, tillträde till akademiska positioner. Jag kommer att ta mina exempel på kvinnors argumentation från dessa områden. Eftersom varje historisk eller social kommunikationssituation har sina specifika regler kan man inte tala om generella mönster för kvinnors retoriska agerande. Däremot går det att urskilja

vissa gemensamma och återkommande kommunikativa drag och strategier, beroende på att dominansförhållandena är relativt konstanta över tid.

Grundfrågan är här, vilka strategier kvinnor använde och använder för att argumentera för sin sak eller för att överhuvudtaget bli hörda. Hur bemötte och bemöter de männens både tidstypiska och "eviga" motstånd? Och där handlar det inte bara om ord utan om alla slags tillgängliga medel, och i grunden handlar det förstås om ethos. Om man skulle försöka placera kvinnors strategier i Orbes scheman (som det här inte finns utrymme att närmare gå in på) faller de närmast under kategorierna assertive/non-assertive assimilation, med följande karaktistika:

- Emphasizing commonalities
- Developing positive face
- Censoring self
- Averting controversy
- Extensive preparation
- Overcompensating
- Manipulating stereotypes
- Bargaining²⁵

Finns det då inga självmedvetna strategier? I det följande ska diskuteras hur framgångsrika argumentativa strategier kan se ut, i den meningen att kvinnor faktiskt ibland har lyckats ta sig ur den "nertystade" positionen. Hur har låg status argumentativt kunnat vändas i, om inte hög status så dock något slags jämvikt?

Vad är det gemensamma för talande kvinnors lågstatussituation? Vi kan ta som utgångspunkt exemplet Aspasia, som bl.a. hos Platon beskrivs som Perikles rådgivare och fru samt Sokrates retoriklärare. Hon är en halvt mytologisk person som det har lagts ner stor forskarmöda på att ge tydligare

24 Orbe (1998)

25 Orbe (1998), s. 15

konturer som ett slags retorikens urmoder. Med detta må det vara som det vill, men Aspasia är ett slags historiskt typpfall för kvinnor som retoriker och därmed intressant även om hon bara vore en fiktiv figur. Hon var "den andra", utlänningen som var olik de atenska kvinnorna. Men hon hade också exceptionella möjligheter, liksom många kända kvinnliga talare efter henne: hög bildningsnivå, inflytelserikt manligt beskydd och ett slags överklassidentitet. Ändå hade hon självklart inte männens privilegier.²⁶ Att feministiska forskare mer eller mindre övertygande kopplar ihop henne med en icke-agonistisk samtalsretorik kan möjligen ses som önsketänkande – men karaktäriseringen är samtidigt högst sannolik. Det finns tolkningar av texterna om henne som går ut på att hon var upphovet till den s.k sokratiska metoden, vilket bl.a. innebär en egalitär syn på retoriken, som Bizzell och Herzberg skriver:

Aspasia treats her interlocutors as her intellectual equals, not attempting to knock them down with agonistic argument but rather gently drawing them toward her own point of view by means of premises they provide and endorse. /.../ It is easy to imagine that such an indirect method originated with a woman who was legally powerless, in a compromised and vulnerable position, but who attempted to advise and influence men of great power.²⁷

"Compromised and vulnerable" kan man nog säga om de flesta kvinnliga positioner i historien. Frågan om kvinnors faktiska argumentativa strategier bör ta sin utgångspunkt i den utsatta situation där de befann sig under olika perioder. Den genomgående statusfrågan kan tydliggöras via begreppet heder. En mans heder har historiskt sett

varit en fråga om fysiska uppvisningar av mod på slagfältet, om att hålla ord – och att behålla ordet i offentlighetens maktsfär. För kvinnan var hedern oupplösligt förknippad med hennes sexualitet, närmare bestämt hennes sexuella rykte. Även om man inte kunde ifrågasätta en kvinnas sedlighet råka- de hon i vanära om hon inte betedde sig som det förväntades av en kvinna. Att kräva en plats i offentligheten var ett för kvinnor ända in på sent 1800-talet onaturligt beteende och lika med att förlora sin heder. Dygden för kvinnor låg i det privata, i kroppen, i icke-makten, i underordningen, svagheten, ödmjukheten. Med avseende på offentliga sammanhang var därmed tystnaden kvinnans största dygd.²⁸

Inte bara i den direkt religiösa världen med påbudet "Kvinnan tige..." var tystnaden kvinnans dygd och hedersmärke. Under renässansen gällde i allra högsta grad samma sak, att tiga och lyssna var kvinnans roll i offentligheten. Henry Smith skriver i sin *Preparative to Marriage* (1591): "The ornament of a woman is silence, and therefore the law was given to the man rather than to the woman, to show that he should be the teacher and she the hearer"²⁹. Baumlin citerar ett ofta använt ordspråk: "an eloquent woman is never chaste" och hennes slutsats blir "a feminine *ethos* was necessarily grounded in silence".³⁰

Hur argumenterar man då om man i princip inte ens får tala? Om man analyserar talande kvinnor under tider av talförbud har jag sammanfattningsvis i tidigare studier hittat följande aktionsmönster och attityder:³¹

1. att vara något annat än kvinna, att tona ner könet till en abstraktion, ett neutrum;

28 Om dygdebegreppet ur genusaspekt se t.ex. Glenn (1997), s. 1; Mral (1999), s. 122ff, 211ff
 29 Citerat efter Baumlin (1994), s. 239
 30 Baumlin (1994), s. 243
 31 Mral (1999)

26 Om Aspasia se t.ex. Glenn (1997)

27 Bizzell & Herzberg (2001), s. 59

2. att använda sig av ödmjukhetstopoi, att egentligen vilja vara tyst, egentligen inte ha förmåga tala, men tvingas av omständigheterna. Här ingår även att tala för andra, att ta sig an andras sak eller tjäna ett högre syfte;

3. att tona ner den uppenbara egna auktoriteten genom att inbjuda till samtal.

Grundtanken var att med alla medel leda bort uppmärksamheten från det egna kvinnliga jaget och den egna auktoriteten, men också att utnyttja samhällliga begränsningar till sin egen fördel. Kvinnor har alltid varit konfronterade med en massiv gynofobi när de har överskridit de traditionella könsgränserna och att framställa sig som neutrum har varit en viktig del av ethosskapandet. I denna neutrala positionering ingick också val av respektabla personae som t.ex. jungfru, respektive moder och lärarinna och en i största allmänhet icke-aggressiv grundhållning.

Gynofobin och talförbudet ledde också till en speciell argumentativ strategi, den som kallas för *antistropheon*, nämligen att använda samma bevis som motståndaren respektive att vända motståndarens argument och bevis till sin fördel.³²

Jag vill konkretisera dessa olika mönster och talarattityder utifrån tre exempel: visionärer, rösträttskvinnor, dagens kvinnliga akademiker

Exempel 1: Visionärer

Den första strategin, att framträda som neutrum, och den andra, att endast vara språkrör, blir tydligast när det gällde helgon och visionärer, t.ex. Hildegard av Bingen, heliga Birgitta, Teresa av Avila och andra politiskt aktiva kvinnor under medeltiden. Dessa var drivna retoriker men samtidigt uppenbarligen övertygade om att endast förmedla Guds ord. Visionära kvinnors

position var ytterst sårbar eftersom deras ord kunde tolkas lika mycket som Guds budskap som djävulens. Det krävdes mycket starka motiv för att utsätta sig för offentlighetens ljus och ta risken att bli beskyllda för kätteri. De flesta av de kvinnliga visionärerna var högt bildade individer som samtidigt inte fick agera varken pedagogiskt eller politiskt. De fick inte tala, de fick inte undervisa, inte tolka eller ens läsa bibeln och i princip inte kunna latin.³³ För att kunna verka offentligt behövde de ett godkännande av påvar och inkquisition. Men kyrkan å sin sida behövde dem, i sitt ständiga sökande efter gudsbevis och mirakel. En godkänd visionär, ett helgon, var ett stöd för kyrkans auktoritet. Detta innebar för vissa kvinnor en öppning i den annars kompakta tystnads-muren.

Den argumentativa strategi som innebär att inte ha förmåga, men vara tvungen att tala, blir tydligast hos Teresa av Avila. Med avväpnande blygsamhet erkänner hon i sin retorik kvinnors intellektuella underlägsenhet på ett sätt som samtidigt gör det möjligt för henne att undersöka nya teologiska uttryckssätt, nya metaforer och bildrika vändningar av olika slag. Så här börjar hon inför inkquisitionen förklara sitt eget sätt att försänka sig i kontemplativ bön:

Här måste jag använda mig av någon sorts liknelse, även om jag vill ursäka mig med att jag är kvinna och bara skriver det jag har fått i uppdrag att skriva. Men andens språk är så svårt att uttrycka sig på att den som liksom jag inte har någon lärdom måste pröva sig fram på något sätt. Det kan till och med hända att liknelsen sällan träffar rätt. Då kan det åtminstone tjäna Ers Nåd till en smula förströelse att se hur dum jag är.³⁴

33 Om kvinnors intellektuella situation under medeltiden se t.ex. Eliass (1995); Mral (1999), s. 35-44

34 Teresa av Avila (1980), *Boken om mitt liv*, Tågarp,

32 Se t.ex. Ritchie & Ronald (2001), s. 61-70

Den för visionärerna gemensamma strategiska hållningen var att konsekvent tala i andras sak, att argumentera för kyrkans förnyelse, till synes så långt ifrån egoistiska drivkrafter man kan komma.

Att visionärerna använde sig av antistrephon är uppenbart då de vände argumentet att kvinnor inte kunde tänka, och framför allt inte borde vara lärare, till sin fördel. Eftersom de enligt dåtidens doxa inte kunde tänka själva, inte läsa, inte förstå latin måste det ju nödvändigtvis vara Guds ord som de förmedlade. Detta bör inte ens tolkas som en medvetet vald strategi (även om man kan få det intrycket ibland, t.ex. hos Teresa), för om man är uppfostrad i medvetandet om sin egen intellektuella oförmåga måste varje självständiga tanke framstå som en ingivelse, även i ens egna ögon.

Exempel 2: Svenska rösträttskvinnors argumentation³⁵

Kampen för kvinnans rösträtt pågick i decennier och frågan var mycket kontroversiell. Rösträttskvinnorna hade inte enbart att argumentera mot rådande lagar och maktförhållanden utan också mot närmast existentiella farhågor om könsrollernas, familjebandens och samhällsordningens upplösning.

Vilka argument, bilder och visioner använde sig rösträttskvinnorna av för att tala för den sak som för dem var uppenbart rättvis, men som för motståndarna framstod som ett fundamentalt angrepp på det bestående? Ordet var inte fritt, utan rösträttskvinnorna argumenterade ur ett underläge och mot starka bilder och argument från den maktägande och synnerligen offensiva motståndarsidan. Mycket i kvin-

Glumslöv: Karmeliterna, s. 86; om Teresas retorik se Weber (1990)

35 Utförligt analyserat i Mral (2001)

nornas agitation är därmed en reaktion på motståndarnas argument, en påtvingad defensiv hållning. Det målades upp en hotbild som gjorde varje kvinnlig rösträttsaktivist till presumtivt mänskligt monster och samhällsomstörtare. Rösträttskvinnornas huvudsakliga motargument, ett typiskt antistrephon, var moderlighetens förädlade inverkan på samhällslivet, som redan hos Fredrika Bremer:

När det kvinnliga medvetandet av livet blir vad det i våra tider kan bli, huru välgörande bör ej dess inflytande kunna bli på samhällets rådsförsamling. Nu är denna berövad det befruktande liv som tillhör den moderliga sfären, och hemmet uppfostrar icke medborgaren och medborgarinnan. (HNV II, s. 31)

Ett annat antistrephon, som tog upp argumentet om rösträttskampens fördärliga inverkan på familjelivet och hemmet var just "det goda hemmet". Tanken om kvinnans världsförbättrarmission, moderligheten och det trygga hemmet, mot motståndarnas anklagelser om samhällsomstörtande tendenser, återkommer inte minst hos Ellen Key, som komprimerade sin utopi om kvinnornas betydelse för det goda samhället i metaforen "Samhällsmodern". Liksom kvinnorna bygger upp det goda hemmet för de sina bör de också kunna bygga det goda samhället för alla, menade hon i sin skrift *Missbrukad kvinnokraft* från 1896. Det som kvinnorna kunde tillföra samhället var moderlighet, en "naturlig" egenskap som skulle bilda en motvikt mot den manliga aggressiviteten och destruktiviteten.

Analogien mellan staten och det goda hemmet är givetvis central i Selma Lagerlöfs tal "Hem och stat" som hon höll på en rösträttskongress år 1911.³⁶ Kvinnan har i skapandet av hemsfären löst omvårdnads-

36 I Selma Lagerlöf (1942), *Troll och människor*, Stockholm: Bonniers, s. 155-164

och andra sociala frågor, men hon har också haft förmågan att kämpa för sitt hem i kritiska situationer: ”med disktrasan och kvassten, med den vassa tungan och den klösande handen”. Kvinnorna har sällan varit lika krigiska som en Kristina Gyllenstjärna och Jeanne d’Arc, men ändå stått upp för sin hemsfär om så har behövts – och samtidigt som hon målar upp den hemvårdande kvinnostereotypen lyckas hon så få med denna ”namedropping” när det gäller kvinnor som framgångsrikt bröt mot stereotyperna. Slutsatsen blir naturligtvis, som hos Ellen Key, att om kvinnor har kunnat bygga upp det goda privata hemmet, bör de också vara betrodda att hjälpa till att bygga det stora hemmet – staten.

Det har sagts att argumenten för kvinnlig rösträtt gärna fick en altruistisk karaktär, men den altruistiska argumentationen utsluter förstås inte att de egentliga motiven var strategiska och handlade om makt, i varje fall när det gällde kollektivet. Altruismen var däremot ett skickligt och möjligt sätt att bemöta det starka motståndet, enligt argumentationslinje två, att tala i någon annans sak. Det man ser är en defensiv argumentation hela vägen – och ett påtagligt sakligt resonering. Rösträttskvinnornas argumentation var i all sin indignation betonat logisk, med saksak, jämförelser, analogier, hopning av exempel etc. Detta logiska argumenterande bör dels tolkas som ett svar på angreppen att kvinnor inte kan tänka logiskt, dels ses som en stark linje mot motståndarnas ofta huvudlösa och ologiska argumentering. Kata Dalström bemöter t.ex. motståndarsidans ologiska argument mot kvinnors delaktighet med påpekanden om uppenbara orimligheter i motståndarsidans resonemang. Dels anför hon mänskorskorätsaspekten: ”Ur etisk synpunkt är det emellertid nödvändigt att kvinnorna, i egenkap av *människor*, bli fullmyndiga medborgare och ej längre likställas med omyndiga, dårar och brottslingar.” Dels påvisar hon

paradoxen att kvinnor kan ha samma uppgifter och ansvar i arbetslivet som männen, men inte samma rättigheter: ”Finnes det mening i att en kvinnlig läkare, lärarinna, bankkvinna osv ej ha sin medborgarrätt, men deras manliga kamrater ha det?” Just arbetslivsargumentet vägde förstås tungt och anfördes gång på gång, inte minst i mera vardagliga agitationsföredrag och broschyrer, som Anna Linders ”Hvarför vi begära rösträtt”. Hon menar att kvinnor redan arbetar i samhällets tjänst, även i ledande ställningar, och hon hopar exemplen på varandra: ”i sjukvård, fattigvård, för skolinspektion, i fosterbarnsnämnd”, samt i bankrörelser som kassör, kamrer och bokhållare. Och vore det då inte dags att ge henne det egentliga samhälleliga mögenhetsbetyget?

Och hur kan man egentligen försvara sig mot anklagelserna om okvinnlighet, mot att, betecknas som ”sterila mör och gamla och fula” (Albert Engström)?

Emilie Rathou kontrar med en analogi i sitt Första maj-tal 1891, kategorisk och sarkastisk:

Så grufvade man sig vidare öfver de kvinnliga behagens försvinnande, om kvinnan droges in i det offentliga lifvet, men tal. ville fråga hvad det blir af de kvinnliga behagen och allt det myckna talet om dem, när kvinnan ändock icke skyddades mot att slungas in på arbetsmarknaden och underbjuda mannen såsom en vida billigare arbetskraft. Höra vi ett kvitt om de kvinnliga behagen, eller tages hänsyn till dem på murareställningen eller i fabriken?³⁷

Kata Dalström konstaterar att man talar så mycket om att kvinnornas ”kvinnlighet” skall gå förlorad, ifall hon dras in i dagspolitikens strider, och fortsätter sarkastiskt:

man anser från motståndarhåll att det

37 Referat av talet återgivet i Mral (1999), s. 169f.

poetiska skimmer som nu vid punsch- och vinglasens klang synes omge henne skall försvinna, och så skålas det ”för kvinnan”, glaset töms - . Men kanske samma herrar leva på sina hustrurs arbetsförtjänst eller på hennes pengar, och hur många hundratals kvinnor få ej såsom hustrur och mödrar försörja sina odugliga män eller söner? Jag för min del avstår från skåltal och vackra idealistfraser och kräver i stället att få mitt människovärde erkänt.³⁸

Rösträttskvinnorna behövde kanske inte framställa sig som något annat än kvinnor, men däremot understryka att de var ”riktiga” kvinnor. De förde fram en altruistisk linje, talade i det allmännas intresse och de bjöd ofta in till samtal, förklarade och förmedlade och visade förståelse för motståndarsidan, i varje fall i Sverige, där konsensuslinjen var framträdande och där det saknades suffragetter.

Exempel 3: Dagens kvinnliga akademiker

Det har numera visats i många undersökningar att en vanlig kvinnlig strategi i blandade och manligt dominerade samtalsituationer fortfarande är att ställa upp på mannens villkor.³⁹ Kvinnor anpassar sig till det rådande, agonistiska mönstret, de har oftast inget annat val om de vill skörda framgångar i argumentationen, eller i varje fall bli hörda, inte nertystade omedelbart. Liksom i de historiska exemplen agerar de dock med så lite konfrontation som möjligt och betonar gärna att de sätter andras behov och intressen framför sina egna.

Britt-Louise Gunnarsson har i en av sina kvalitativa samtalsstudier undersökt en kvinnlig doktorands strategier för att klara sig och nå framgång vid ett starkt mans-

dominerat doktorandseminarium. Som i andra ”manliga” sammanhang hamnar kvinnor även på högre universitetsnivåer ofta i vad V.L. Bergvall kallar ”no-win situation”.⁴⁰ De blir inte accepterade som jämlika diskussionspartner vare sig de är kraftfulla, eller anpassliga och ursäktande. I det förra fallet anses de som aggressiva och okvinnliga, i det senare som ”små kvinnor”.⁴¹

Den aktuella doktoranden spelar med i mannens spel men väljer strategier som är både självständiga och acceptabla. För det första en mycket försiktig humor som både bekräftar och parerar ordförandens dominans. För det andra behåller hon lugnet och verkar därmed säker i sitt actio, hon är flexibel och anpasslig, drag som visserligen traditionellt brukar räknas som kvinnliga, men utan att för den delen markera underlägsenhet. För det tredje visar hon förmåga till flexibilitet och distans: ”Hon varierar sina svar och hamnar därigenom inte i en fastlåst försvarsposition”.⁴² Även detta att ha distans till sig själv är en framgångsstrategi, enligt vad Adelswärd har funnit.⁴³

Gunnarsson menar att doktoranden inte bara visar intellektuell utan också interaktiv skärpa vilket gör henne om inte till ”vinnare” så dock till framgångsrik medspelare. Hon använder i viss mån högstatusattityder. Doktoranden ”talar relativt sakta och tyst, något som enligt Adelswärd mer kännetecknar talare med makt och hög status än dem med låg status”.⁴⁴

När det gäller de manliga doktorandernas presentationer rör det sig, enligt Gunnarsson, om ”en intellektuell kamp, en kamp mellan män och att presentatören hamnar i underläge.” De manliga doktoranderna ”driver sina frågor på ett annat sätt än kvinnor-

38 Talet återgivet i Åslund (1994), s. 112ff

39 T.ex. Thelander (1986); Gunnarsson (2002)

40 Bergvall (1996)

41 Gunnarsson (2002), s. 260; se även Gunnarsson (2001)

42 Gunnarsson (2002), s. 259

43 Adelswärd (1988), s. 115ff, 162ff

44 Gunnarsson (2002), s. 256

na; de ser till att de får säga sitt och får fram sina synpunkter. De formulerar sig också på ett mer direkt kritiskt sätt än kvinnorna." Den kvinnlige doktoranden lyckas däremot försvara sig utan att dras in i en riktig kamp. "Hon visar flexibilitet och också interaktiv känslighet. Hon spelar med i spelet och anpassar sig till det interaktiva mönster som ordföranden anger /.../ Hon bryter den intellektuella kampen genom att skämta och skämta med." Den kvinnlige doktoranden hänvisar flera gånger till sin (manlige) handledare vilket kan tolkas både som smicker och som ethosskapande attityd.⁴⁵

Självklart kan man inte beteckna den kvinnlige doktorandens strategier som "kvinnliga" i sig. Distans, flexibilitet och humor är retoriska strategier som räknas som framgångsrika över lag. Men män kan därutöver tillåta sig aggressivitet och självhävdande. Det kan sällan kvinnor, varför de för kvinnor möjliga strategierna måste finslipas, vilket också sker i framgångsrik argumentation. Kvinnors dilemma verkar vara evigt: att finna en balans mellan det säkra och kraftfulla - som anses som okvinnligt och därmed inte stärker kvinnans ethos, och det milda, till synes osäkra och ursäktande - som heller inte stärker hennes ethos.

Slutdiskussion

Om man ser till de enskilda exemplen, som efter all empirisk forskning som har genomförts angående kvinnliga retoriker måste kunna betecknas som typiska, kan man inte annat än komma fram till följande slutsats när det gäller kvinnors attityd i mansdominerade retoriska situationer: det dialogiska, det indirekta, lågmälda, icke-aggressiva har alltid varit en lämplig "kvinnlig" lågstatusstrategi. Eller, enkelt uttryckt: befinner man sig i underläge bör man göra annat än att sticka upp. Därmed kan man också slå fast

45 Gunnarsson (2002), s. 259ff

att kvinnor inte utifrån någon "naturlig" automatik känner sig mera hemma i dialogen utan det har varit en klok strategi, en möjlig strategi, i överensstämmelse med kvinnors dygdeförväntningar. Att kvinnor inte är intresserade eller, ännu värre, inte kapabla till kampinriktad argumentation faller på sin egen orimlighet. Det är bara det att den formen av klassisk argumentationsteknik ofta inte har varit möjlig för kvinnor att använda - förrän det fanns en publik som accepterade en offensiv kvinnlighet, t.ex. i vissa krigssituationer (Jeanne d'Arc) eller som arvsregent där kvinnan befann sig i en maktställning grundad på annat än kvinnlighet. Samma sak gäller i viss mån för dagens politiska situation där allt fler kvinnor befinner sig i faktiska maktpositioner, har en hög status som chefer och beslutsfattare, därmed ett starkt primärt ethos.

I underläge utvecklar man en särskild sensibilitet för det passande, i varje fall är man tvungen att vara synnerligen lyhörd för mer eller mindre subtila decorum-gränser om man vill bli hörd. Det sägs ibland att kvinnor har varit mera skickliga att anpassa sig till publikens förväntningar, men i själva verket hade de inget val. Kvinnors låga status i den offentliga kommunikationen kräver anpassningsstrategier som bevarar kvinnors värdighet. När man, som män, har en självklar tillgång till det offentliga ordet behöver man inte vara lyhörd för publikens förväntningar i lika hög grad som kvinnor. En kvinna måste övervinna de negativa förväntningarna. En man förväntas leda.

När männens övergripande argumentationsattityd har varit kamp och tävlan har kvinnors varit förhandlande, egalitär och förståelseinriktad. Detta bör knappast tolkas som att kvinnor överlag skulle ha en större demokratisk sensibilitet. Snarare är attityden ett tecken för, å ena sidan, att den som är i underläge är mera van vid kompromissandet, men å den andra också för att kamp är "okvinnlig", för att ett agonistiskt

tillvägagångssätt passar maktpositioner, men inte underordnade positioner. Låg status kräver kompromisser, är man sårbar måste man hitta argumentationslinjer som är indirekta, lirkande. Den berömda stereotypen om den "kvinnligen listen" framstår i detta ljus som ett av de fåtaliga effektiva sätten att kringgå maktens mekanismer.

Betydelsefulla undantag från denna kompromissande retoriska attityd finns dock, som sagt, inte minst inom rösträttsrörelsen och inom den moderna kvinnorörelsen.

Hur meningsfullt är det då överhuvudtaget att diskutera retorisk dominans och motstånd i termer av kön? Det genusperspektivet i själva verket tillför är en större medvetenhet om den ensidighet som vidhåller retoriken generellt, i demokratiska termer. Om man undersöker underläggets strategier och tar hänsyn till positioneringen blir dominansens retorik mycket tydlig. Tillgången till det offentliga ordet bygger oftast på att man har tillkämpat sig en statusposition, att talarens primära ethos är självklart givet. Givetvis kan även högstatalare hamna i underläge, varje debatt eller dom-

stolsförhandling ger exempel på detta. Men retoriken idag lärs ut som om alla talare hade ett starkt primärt ethos. För att kunna stärka även svaga gruppers deltagande i den offentliga sfären kan därför genusperspektivet skärpa blicken för andra framgångsstrategier än de vedertagna. Framgångsrika diskursiva strategier ur underläge utmärker sig ofta genom att vara finurliga, skarpsinniga och flexibla. Ett återkommande drag är t.ex. humor. Det är kanske symptomatiskt att denna milda form av ifrågasättande sällan, om någonsin har teoretiserats inom den retoriska forskningen. Medan ironi allt sedan Aristoteles har räknats som en retorisk figur har det humoristiska mera setts som behagfull dekoration. Kanske är detta skälet varför en avspänd humoristisk attityd blir effektiv i en lågstatusituation. Att kunna skämta om allvarliga sakfrågor är, om inte annat, ett oföväntat drag, som kan ge ett visst överläge eller åtminstone skapa jämvikt. Detta som ett exempel på hur insikter i alternativa strategier kan vidga den retoriska repertoiren och ge den förnyad aktualitet och demokratisk legitimitet.

Om författaren:

Brigitte Mral är professor i retorik vid Örebro Universitet.

Email: brigitte.mral@hum.oru.se

Litteratur

- Adelswärd, Viveka (1988): *Styles of Success. On impression management as collaborative action in job interviews*. Linköping: Univ.
- Adelswärd, Viveka (1999): *Kvinnospråk och fruntimmersprat. Forskning och fördomar under 100 år*. Huddinge: Bromberg
- Baumlin, Tita French (1994): "A good (wo)man skilled in speaking": Ethos, Self-Fashioning, and Gender in Renaissance England", i: Baumlin & Baumlin (1994).
- Baumlin, James S. & Baumlin, Tita French (1994): *Ethos: New Essays in Rhetorical and Critical Theory*, Dallas: Southern Methodist University Press
- Bergvall, V.L., (1996): "Constructing and enacting gender through discourse: negotiating multiple roles as female engineering students", i: Bergvall, V.L., Bing, J.M. & Freed, A.F. (utg.), *Rethinking Language and Gender Research. Theory and Practice*. London and New York: Longman
- Billig, Michael (1996): *Arguing and Thinking. A Rhetorical Approach to Social Psychology*, Cambridge: University Press (2nd ed.)
- Bitzer, Lloyd (1968): "The Rhetorical Situation", i: *Philosophy and Rhetoric* 1. [Da. övs. i *Rhetorica Scandinavica* 3/97]

- Bizzell, Patricia & Herzberg, Bruce (2001): *The Rhetorical Tradition. Readings from Classical Times to the Present*, Boston, New York: Bedford/St. Martins.
- Björnsson, Gunnar, Kihlbom, Ulrik, Tersman, Folke & Ullholm, Anders (1994): *Argumentationsanalys*, Stockholm: Natur & Kultur.
- Campbell, Karlyn Kohrs (1973): "The Rhetoric of Women's Liberation: An Oxymoron". I: *Quarterly Journal of Speech* 1973. [Se detta nummers Klassiker, s. 12-25].
- (1989): *Man cannot speak for her. Vol. 1, A critical study of early feminist rhetoric*, New York : Praeger.
- (red.) (1993): *Women public Speakers in the United States, 1800-1925: a bio-critical sourcebook*, Westport, Conn.: Greenwood Press.
- (red.) (1994): *Women public speakers in the United States, 1925-1993: a bio-critical sourcebook*, Westport, Conn.: Greenwood Press
- Condit, C.M. (1997): "In Praise of eloquent diversity: Gender and Rhetoric as public persuasion", i: *Women's Studies in Communication*, vol. 20, 1997, s. 91-116
- Downey, Sharon D. (1997): "Rhetoric as Balance: A Dialectical Feminist Perspective", i: *Women's Studies in Communication*, vol. 20, 1997, s. X.
- van Eemeren, Frans, Grootendorst, Rob & Snoek Henkemans, Francisca (2002): *Argumentation. Analysis, Evaluation, Presentation*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eliass, Claudia (1995): *Die Frau ist die Quelle der Weisheit: weibliches Selbstverständnis in der Frauenmystik des 12. und 13. Jahrhunderts* Pfaffenweiler: Centaurus-Verl.-Ges.
- Foss, Sonja K. & Griffin, Cindy L. (1995): "Beyond Persuasion: A Proposal for an Invitational Rhetoric", i: *Communication Monographs* 62 (1995) s. 2-18.
- Foss, Karen A., Foss, Sonja K. & Griffin, Cindy L. (1998): *Feminist Rhetorical Theories*, London: SAGE .
- Foss, Sonja K., Griffin, Cindy L. & Foss, Karen A. (1997): "Transforming Rhetoric Through Feminist Reconstruction: A Response to the Gender Diversity Perspective", i: *Women's Studies in Communication*, Vol. 20, Nr. 2 1997.
- Gearhart, Sally Miller (1979): The Womanization of Rhetoric, i: *Women's Studies International Quarterly*, 1979, Vol 2, s. 195-201.
- Glenn, Cheryl (1997): *Rhetoric Retold. Regendering the Tradition from Antiquity Through the Renaissance*, Southern Illinois University Press
- Gray-Rosendale, Laura & Gruber, Sibylle (ed.) (2001): *Alternative rhetorics: challenges to the rhetorical tradition*. Albany, NY : State University of New York Press
- Gunnarsson, Britt-Louise (2001), "Academic women in the male university field. Communicative practices at postgraduate seminars", i: Baron, B. & Kotthoff, H. (utg.), *Gender in Interaction. Perspectives on Femininity and Masculinity in Ethnography and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- (2002): "'Style of Success' i en mansdominerad miljö: analys av kvinnliga strategier vid ett doktorandseminarium", i Linell, Per & Aronsson, Karin (2002), *Jagen och rösterna: Goffman, Viveka och samtalet*, Linköping: Univ.
- Hansson, Stina (1993): *Salongsretorik : Beata Rosenhane (1638-74), hennes övningsböcker och den klassiska retoriken*. Göteborg: Univ.
- Johannesson, Kurt (1998): *Retorik eller konsten att övertyga*, Stockholm. Norstedts.
- Johnstone, Keith (1981): *Impro: improvisation and the theatre*, London: Methuen.
- Levin, Carole & Sullivan, Patricia A. (1995): *Political Rhetoric, Power and Renaissance Women*, State University of New York Press.
- Lunsford, Andrea A. (ed.) (1995): *Reclaiming Rhetorica. Women in the Rhetorical Tradition*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- McCroskey, James C. (1993): *An Introduction to Rhetorical Communication*, New Jersey: Prentice Hall.
- Meyer, Michel (1996): "Rhetoric and the Theory of Argument", i: *Revue Internationale de Philosophie*, Vol. 50, Nr. 196, 2/1996.
- Mral, Brigitte (1995): "Kvinnors retorik. Konsten att välja rätt mask", i: *Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson*, red. Christer Åsberg, Stockholm: Norstedt.
- (1999): *Talande kvinnor. Kvinnliga retoriker från Aspasia till Ellen Key*, Nora: Nya Doxa.
- (2001): "Medborgarrätten heter icke allenast pengar utan också byxor!" Ironier, metaforer och analogier i kvinnornas rösträttsargumentation, i: Christer Jönsson (red.) *Rösträtten 80 år*. Forskarantologi, Stockholm: Justitiedepartementet.
- Ong, Walter (1991): *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*, Göteborg: Anthropos (2. uppl).
- Orbe, Mark P. (1998): "From the Standpoint(s) of Traditionally Muted Groups: Explicating A Cultural Communication Theoretical Model", i: *Communication Theory*, Eight: One. February 1998, s. 1-26.
- Ritchie, Joy & Ronald Kate (red.) (2001): *Available means. An anthology of Women's Rhetoric(s)*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press
- Sigrell, Anders (2001): *Att övertyga mellan raderna: en*

- retorisk studie om underförståddheter i modern politisk argumentation*, Åstorp: Rhetor.
- Sutherland, Christine Mason & Sutcliffe, Rebecca (1999): *The changing tradition: women in the history of rhetoric*, Calgary : University of Calgary Press.
- Thelander, Kerstin (1986): *Politikerspråk i könsperspektiv*. Malmö: Liber.
- Thomas, Douglas (1991): "Rethinking Pedagogy in Public Speaking and American Public Address: A Feminist Alternative", i: *Women's Studies in Communication*, Vol 14, 1991, s. 42-57.
- Trömel-Plötz, Senta (ed.) (1987): *Gewalt durch Sprache. Die Vergewaltigung von Frauen in Gesprächen*, Frankfurt am Main: Fischer.
- Vatz, Richard E. (2000): "Myten om den retoriske situation", i: *Rhetorica Scandinavica* Nr 15/2000.
- Wertheimer, Molly Meijer (ed.) (1997): *Listening to Their Voices. The Rhetorical Activities of Historical Women*, University of South Carolina Press.
- Weber, Alison (1990): *Teresa of Avila and the rhetoric of femininity*. Princeton, N .J.: Princeton Univ. Press.
- Willard, Charles Arthur (1996): *A theory of argumentation*, Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Öhrberg, Ann (2001): *Vittra fruntimmer: författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*, Uppsala. Univ.
- Åslund, Leif (1994): *Tal i tiden*, Stockholm: Natur & Kultur.